

ՀՈՐՄ ՈՒՂՂԱՀԱՎԱՏ ԽԱԼԻՖՆԵՐԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԻՄՆԱՎՈՐՄԱՆ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՁ

Միքայել Հովհաննիսյան¹

DOI 10.46991/jos.2023.24.2.241

Հողվածում ներկայացվում է չորս ուղղահավաստ խալիֆների իշխանության իրավունքի հիմնավորման հարցը, ինչպես նաև ընտրության մեխանիզմների և ընտրության գործընթացի վրա ազդած գործոնների վերլուծությունը: Մուհամմադ մարգարեի մահից հետո ի հայտ եկած խնդիրները, որոնք պայմանավորված էին նոր առաջնորդի ընտրության, առաջնորդի լիազորությունների և պարտականությունների ձևակերպման և կառավարման հիմնական սկզբունքների հետ: Այս տեսանկյունից ուշագրավ է, որ չորս խալիֆներից յուրաքանչյուրը ընտրվեց մյուսներից սկզբունքորեն տարբերվող եղանակով: Այս համատեքստում հատկանշական է նաև ընտրության մեխանիզմը և իշխանության աղբյուրը, քանի որ դրանք մեծապես ազդված էին խալիֆներից յուրաքանչյուրի իշխանության գալու քաղաքական և տնտեսական համատեքստով: Հողվածում ներկայացված փաստերի հիման վրա հնարավոր է դանձում եզրակացնել, որ իշխանության իրավունքի հիմնավորման տեսանկյունից առանցքային են երկու հիմնական ազդեցության գործոնները՝ տոհմացեղային հարաբերությունները և կրոնազադափարականը, ընդ որում, այս գործոնների հարաբերակցությունն աստիճանաբար փոփոխվում է հոգուտ տոհմացեղային կապի, ինչի վրա էական ազդեցություն է ունենում տնտեսական-քաղաքական ազդեցության աճը Կուրայշ ցեղի որոշակի շրջանակներում:

Բանյի բառեր՝ իշխանության իրավունք, ուղղահավաստ խալիֆներ, «դրախտով երջանկացածներ», Աբու Բաքր, Ումար, Ուսման, Ալի:

¹ Միքայել Հովհաննիսյանը ԵՊՀ զարգացման և նորարարությունների գծով պրոֆեսորն է, բ.գ.թ.: Էլ. փոստ՝ mhovhannisyan@ysu.am, ORCID 0009-0004-4746-6518:

Իշխանության իրավունքի հիմնավորումը կառավարման կենտրոնական խնդիրներից է և պարբերաբար ի հայտ է գալիս ցանկացած համակարգում: Պատմության ողջ ընթացքում մարդկությունը փորձել է սահմանել այն սկզբունքները, որոնք միաժամանակ կերաշխավորեն իշխանության և՛ լեզիտիմությունը, և՛ արդյունավետությունը: Հետևաբար իշխանության իրավունքի հիմնավորման սկզբունքը կարևորում էր ինչպես այն աղբյուրը, որից սերում է իշխանության ուժը, այնպես էլ առաջնորդի որակների ամբողջությունը, որը տվյալ ժամանակահատվածում անհրաժեշտ է արդյունավետ կառավարման համար:

Իսլամը, որպես կրոնագաղափարական համակարգ այդ խնդրին բախվեց Մուհամմադ մարգարեի մահից անմիջապես հետո, ընդ որում, բախվեց կտրուկ և ի հայտ բերեց մի շարք հավելյալ խնդիրներ, քանի որ համայնքը դեռ ամբողջությամբ կայացած չէր և հստակեցված ու ինստիտուցիոնալացված չէին համայնքի կառավարման սկզբունքները: Մարգարեի մահը նոր ձևավորված մուսուլմանական համայնքի՝ ումմայի համար ոչ միայն առաջնորդի կորուստ էր, այլև մարգարեության ընդհատում, աստվածային ճշմարտության հոսքի դադարեցում, ուստի համայնքը պետք է կարողանար գործել սակրալ գիտելիքի այն պաշարով, որը հասցրել էր փոխանցել Մուհամմադը:

Վաղ իսլամական շրջանի Արաբիայի համար իսլամը, որպես միավորող կրոնագաղափարական համակարգ սկզբունքորեն նոր երևույթ էր, ուստի առաջնորդն, ով իր հետ բերել էր այդ համակարգը, պարզապես տոհմացեղային համակարգին բնորոշ առաջնորդ չէր: Մուհամմադը նոր արժեհամակարգի, վարքագծի և սոցիալական նոր նորմերի հաստատող էր, կենսակերպի նոր մոդելի ստեղծող:

Մուհամմադը մահացավ առանց արական սեռի ժառանգ թողնելու և դասական ժառանգական սկզբունքը, որը բնորոշ էր նահապետական հասարակություններին այս պարագայում կիրառվել չէր կարող: Մարգարեն նաև չէր նշանակել իր հաջորդին, հետևաբար այս գործիքը ևս կիրառելի չէր իշխանության իրավունքի հիմնավորման

համար: Վերջապես, Մուհամմադը համայնքի առաջնորդի ընտրության հստակ մեխանիզմ չէր սահմանել նաև իր քարոզի ընթացքում: Այսինքն՝ չկար նաև իշխանության իրավունքի հիմնավորման ինստիտուցիոնալ գործիքակազմ²:

Այս իրավիճակում, նոր ձևավորված մուսուլմանական համայնքի խնդիրն էր արագ և հնարավորինս արդյունավետ որոշել, թե ո՞վ պիտի առաջնորդի ումման, ինչպե՞ս պետք է հիմնավորվի այդ իրավունքը և ի՞նչ լիազորություններ ու պատասխանատվություն է այն ենթադրելու:

Մարգարեի մահով մեկնարկեց չորս ուղղահավաստ խալիֆների (الرَّاشِدُونَ الْخُلَفَاءُ) ժամանակաշրջանը (632-660թթ.), որը կարելի է դիտարկել որպես անցումային շրջան նոր ծագած և Արաբական թերակղզու ցեղերը միավորած կրոնի և հսկայածավալ մուսուլմանական կայսրության միջև և որը մեծ իմաստով կանխորոշեց իսլամի հետագա զարգացման ընթացքը:

Սույն հոդվածի նպատակն է ներկայացնել չորս խալիֆների՝ Աբու Բաքր Ալ-Սիդդիկի (632-634), Ումար Իբն Ալ-Խատտաբի (634-644), Ուսման Իբն Աֆֆանի (644-656) և Ալի Իբն Աբի Տալիբի (656-660) իշխանության իրավունքի հիմնավորումները, համեմատել և վերլուծել դրանք, ինչպես իշխանության աղբյուրի, այնպես էլ կառավարման համար անհրաժեշտ որակների գնահատման տեսանկյունից: Հոդվածի խնդիրն է վերլուծել առաջարկվող հիմնավորումները տվյալ պատմաքաղաքական իրադրության մեջ հայտնված թեկնածուի առավել ակնառու որակների և համայնքում զբաղեցրած դիրքի համատեքստում:

Մուհամմադ մարգարեն, իր քարոզի ընթացքում համայնքը ձևավորել էր Ալլահի խոսքը փոխանցողի իր դերի շուրջ, այս տեսանկյուն-

² Այս մասին տես՝ Ն. Քոչարյան, Գերագույն իշխանության մոդելների ձևավորումը իսլամում Մուհամմադի մահից հետո, Արևելագիտության հարցեր, հ. XI, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2016, էջ 18-39:

նից Մարգարեի առաջնորդական բացառիկությունն ակնհայտ է, քանի որ միայն իր միջոցով է հնարավոր ստանալ ճշմարիտ գիտելիքը և ապահովել հոգու փրկությունը հանդերձյալ աշխարհում: Ավելին՝ իրեն հոչակելով մարգարեների կնիք (النبیین خاتم), այսինքն՝ աստվածային ճշմարտության վերջին փոխանցող՝ Մուհամմադը, ըստ էության, բացառում է նոր մարգարեության հնարավորությունը մինչ Ահեդ դատաստանի օրը: Այս ձևակերպումը բացարձակեցնելով՝ Մուհամմադի, որպես սակրալ գիտելիք կրողի դերը ակնհայտ է դարձնում իր իշխանության հիմնական աղբյուրը՝ աստվածային ճշմարտությունը:

Մարգարեի մահից հետո, աստվածային ճշմարտության ուղղակի հաղորդակցման դադարեցումը ենթադրում է, որ ումման պետք է առաջնորդվի այն գիտելիքով, որը Մարգարեն հասցրել էր փոխանցել: Սակայն համայնքի կառավարման գործառույթի հարցը մնացել էր խնդրահարույց և հետագայում տարաբնույթ մեկնաբանությունների և պատակտումների պատճառ դարձավ: Հարկ է նշել, որ Մուհամմադի կենդանության օրոք համայնքը լինելով համեմատաբար ավելի կոմպակտ և դեռևս չտարածվելով և չվերածվելով հսկայական կայսրության, կառավարման համակարգի տեսանկյունից շարունակում էր առաջնորդվել տոհմացեղային կառավարման սկզբունքներով, սակայն նոր կրոնի և այդ կրոնը քարոզող Մարգարեի ի հայտ գալով կառավարման բոլոր ճյուղերն, ըստ էության, կենտրոնացել էին մեկ մարդու ձեռքերում: Մուհամմադը և՛ օրենսդրական, և՛ քաղաքական, և՛ դատական իշխանության ղեկավարն էր: Այս իրավունքը հիմնավորված էր Ալլահի կողմից նրան տրված իշխանության իրավունքով: Այս հանգամանքը չէր կարող ազդեցություն չունենալ Մարգարեի մահից հետո կառավարման սկզբունքների ձևավորման վրա³:

³ Այս մասին տե՛ս Большаков О. Г., История Халифата. Т. I. Ислам в Аравии. 570-633. М., 1989., էջ 189:

Համայնքի առաջնորդի ընտրության վրա ակնհայտորեն ազդում էին ինչպես Մուհամմադի տոհմային պատկանելությունը, այնպես էլ ձևավորված այն շրջանակը, որն աջակցում էր Մարգարեին քարոզի առաջին իսկ օրերից:

Այս տեսանկյունից Աբու Բաքրի խալիֆ հռչակվելու գործընթացը բավականին օրինաչափ է: Աղբյուրների պնդմամբ, համայնքի նոր ղեկավարի ընտրության նախաձեռնությամբ հանդես եկան, ինչպես մուհաջիրները, այնպես էլ անսարները, սակայն այս գործընթացն ավելի կազմակերպված ձև ստացավ անսարների մոտ, ովքեր ժողով էին գումարել ժառանգորդի հարցը քննարկելու նպատակով: Երբ այս քննարկման մասին տեղեկացան և ժողովի անցկացման վայր ներխուժեցին մուհաջիրներից Ումարը, Աբու Բաքրն ու Աբու Ուբայդան բովանդակային առումով իշխանության իրավունքի հիմնավորման երկու հիմնական գործոն ի հայտ եկավ՝ տոհմացեղային պատկանելությունն ու իսլամի տարածման և պաշտպանության գործում ունեցած ներդրումը: Մեծ իմաստով այս երկու բաղադրիչների համակցությունն էր, որ հանգեցրեց Աբու Բաքրի ընտրությանը, քանի որ վերջինս Մուհամմադի ընտանիքի անդամն էր, ինչպես նաև իսլամն ընդունած նրա ամենամտերիմ զինակիցներից մեկը, ով ընկալվում էր նաև որպես տոհմի հեղինակավոր ավագներից մեկը: Աբու Բաքրի առաջնորդությամբ կազմակերպված առաջին մեծ հաջող, ինչպես նաև Մուհամմադի վատառողջ լինելու ժամանակ ուրբաթօրյա աղոթքը՝ խուտբան, ղեկավարելը դիտարկվում էին որպես Մարգարեի կողմից վատահույության կարևոր դրսևորումներ: Քաղաքական տեսանկյունից, պետք է հաշվի առնել որ թե՛ անսարները և թե՛ մուհաջիրները քաջ գիտակցում էին, որ համայնքի ղեկավարի ընտրությունը հրատապ հարց է և հապաղումը կարող է հսկայական վնաս հասցնել բոլորին, պառակտումներ մտցնել համայնքի ներսում և ակտիվացնել արտաքին մարտահրավերները: Դիվանագիտական տեսանկյունից ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ Աբու Բաքրը անսարների հետ զրույցում հղում կա-

տարելով Մարգարեին և նշելով, որ Ղուրանում առաջնահերթությունը տրվում է մուհաջիրներին, առաջարկում է Ումարի և Աբու Ուբայդայի թեկնածությունները, խազրաջիների առաջնորդ Սաադ իբն Ուբայդային ստիպում է պատասխան առաջարկով քննարկման դնել իր՝ Աբու Բաքրի թեկնածությունը⁴:

Այսպիսով, առաջին խալիֆի ընտրությունը կարելի է դիտարկել, որպես անսարների և մուհաջիրների կողմից որոշում, որի հիմքում ընկած են ինչպես տոհմացեղային պատկանելության և արյունակցական կապի, այնպես էլ իսլամի տարածման գործում ունեցած ներդրման չափանիշները, այսինքն՝ համայնքի կողմից արժանիների շարքից ընտրվեց ամենաարժանին, իսկ ընտրության վրա ազդող հիմնական գործոններից էր նաև հարցի հրատապությունը և Մուհամմադի մահվան փաստով պայմանավորված ապակողմնորոշվածությունը համայնքի ներսում:

Աբու Բաքրի ժառանգորդի հարցը, կարգավորվեց սկզբունքորեն այլ կերպ: Առաջին ուղղահավատ խալիֆն ինքը որոշեց նշանակել իր հաջորդին, սակայն նախքան այդ որոշման կայացումը քննարկեց հարցը համայնքի առավել ազդեցիկ ներկայացուցիչների հետ⁵: Հատկանշական է, որ Ումարի թեկնածության քննարկման ժամանակ ինչպես Աբդալլահ իբն Աուֆը, այնպես էլ Տալհան, լուրջ մտահոգություններ են հայտնում Աբու Բաքրին Ումարի կոշտ վարքագծի, և համայնքում նրա հանդեպ ունեցած վերաբերմունքի մասին: Այս դրվագների ներկայացումից կարելի է ենթադրել, որ Աբու Բաքրը, Ումարին նշանակելով իր հաջորդ, իրականում գնահատում էր վերջինիս այդ որակները, գիտակցելով, որ արագ աճող խալիֆայությանը անհարժեշտ է «ուժեղ ձեռք»: Ումարը, ով Աբու Բաքրի ամենամտերիմ աջակիցներից էր, իսկ կառավարման վերջին շրջանում նաև հիմնական խորհրդա-

⁴ Նույն տեղում, էջ 190:

⁵ Այս մասին տե՛ս Большаков О. Г., История Халифата. Т.I I Эпоха великих завоеваний. М., 2002, էջ 156:

տուն և խալիֆի հիվանդության ժամանակ աղոթքի ղեկավարը, ըստ ամենայնի, Աբու Բաքրի ընկալմամբ հենց այդպիսի առաջնորդ էր:

Համեմատելով երկու խալիֆներին, Տայեբ ալ-Հիբրին նշում է, որ մինչդեռ Աբու Բաքրն ընկալվում էր, որպես առաքինի հետևորդ, ով իր օրինակով ի ցույց էր դնում հավատարմությունն ու հնազանդությունը, Ումարը մուսուլմանական ավանդությունն ձևակերպված է, որպես պրագմատիկ առաջնորդ, ով ավելի լավ էր պատկերացնում համայնքի առօրյան և իր գործունեությանը նպաստում էր կառավարման ամուր համակարգի ձևավորմանը⁶:

Այս տեսանկյունից ուշագրավ է նաև Ումարի առաջին ուղերձի հիշատակումը, որում երկրորդ ուղղահավատ խալիֆը մասնավորապես նշում է՝ «Արաբները նման են ուղղորդվող ուղտի, որ հետևում է իր ուղեկցողին, իսկ ուղեկցողը չգիտի թե ուր պետք է տանի, իսկ ես, երդվում եմ Քաաբայի տիրակալով, դուրս կբերեմ նրանց ճշմարիտ ուղու վրա»⁷:

Ումարի մահը և ժառանգորդի հարցը, սկզբունքորեն տարբերվում է նախորդ երկու ընտրության ընթացքներից: Պարսիկ ստրուկ արհեստավոր Ֆայրուզի կողմից աղոթքի ժամանակ մահացու վիրավորում ստանալուց հետո, երբ պարզ է դառնում, որ Ումարը մահանում է, քննարկումների ընթացքում հնչում է առաջարկ խալիֆ նշանակել Ումարի որդի Աբդալլահին, հաշվի առնելով և՛ ժառանգականությունը, և վերջինիս համայնքում ունեցած հեղինակությունը: Սակայն Ումարը կտրականապես դեմ է արտահայտվում այդ առաջարկին՝ ասելով, որ բավական է, որ իր ընտանիքից մեկը լինի այդ պաշտոնում⁸: Ումարը որոշում է իր հաջորդի ընտրությունը հանձնարարել հեղինակավոր

⁶ Tayeb El-Hibri, *Parable and Politics in Early Islamic History. the rashidun caliphs*, Columbia University Press, 2010, p. 77.

⁷ K. Y. Blankinship, *The History of al-Tabari*, State University of New York Press, vol. XI, p. 158.

⁸ Այս մասին տե՛ս Большаков О. Г. *История Халифата. Т.I I Эпоха великих завоеваний*. М., 2002, էջ 156:

մարդկանց մի խմբի, որը հայտին է որպես «Ումարի շուրա», որը տարբեր աղբյուրների պնդմամբ բաղկացած էր 5, 6, կամ 7 համայնքային հեղինակություններից⁹:

Աղբյուրների մեծամասնության պնդմամբ շուրայի մասնակիցները 6-ն էին՝ Ալին, Ուսմանը, Աբդալլահ իբն Աուֆը, Տալիան, ազ-Ջուբեյրը և Մաադ իբն Աբի Ուակկասը: Մի շարք այլ աղբյուրներ, որպես 7-րդ նշանակված մասնակից նշում են Սաիդ իբն Ջեյդին: Իսկ որոշ աղբյուրներ պնդում են, որ Մաադ իբն Աբի Ուակկասն այդ ցանկում ներառված չէր¹⁰:

Օ. Բուշակովը, շուրայի մասնակիցներին ներկայացնելիս ուշադրություն է դարձնում նրանց կարողության վրա, ակնարկելով, որ նոր խալիֆի ընտրության կարևոր սկզբունքային չափանիշներից էր ֆիհանսական և տնտեսական հանգամանքը¹¹:

Այս ցանկում ընդգրկված մարդկանց, համայնքի համար ընդունելի հեղինակություններ, ամենահարուստ և ազդեցիկ անդամներ լինելու հանգամանքներից բացի, միավորում է ևս մի ուշագրավ ընդհանրություն: Մուննիական մի շարք հադիսներում¹² հիշատակվում են «տասը դրախտով երջանկացածները» (دبالة الم بـشرون العشرة), մարդիկ, ում Մուհամմադը դեռևս իրենց կենդանության օրոք երջանկացրել էր դրախտում հայտնվելու լուրով: Նշված 7 անուններից բացի, այդ ցանկում ընդգրկված էին հենց ինքը՝ Ումարը, ինչպես նաև Աբու Բաքրը և Աբու Ուբայդան, ովքեր 644-ին, երբ սպանվեց Ումարը արդեն մահացել էին: Այս տեսանկյունից Սաիդ իբն Ջեյդի անվան հիշատակումը շուրայի թեկնածուների ցանկում միանգամայն հիմնավորված է, ինչպես և այն պնդումները, որ վերջինս ի սկզբանե ընդգրկվելով ցանկում

⁹ Patricia Crone, *Shura as an elective institution*, *Quaderni di Studi Arabi*, vol. 19, p. 5.

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Большаков О. Г. *История Халифата. Т. I I Эпоха великих завоеваний*. М., 2002, էջ 157.

¹² Muqaddimah Ibn al-Salah, pg. 160 Dar al-Ma'aarif edition; al-Tirmithi, under #3748; al-Tirmithi, Volume 5, Page 605, Hadith 3748; Abu Daoud, #4649 and #4650.

այնուհետև հեռացվել էր, քանի որ հանդիսանալով Ումարի քրոջ ամուսինը, խալիֆի որդու՝ Աբդալլահի օրինակով, նույնպես սկզբունքորեն ընդունելի թեկնածու չէր Ումարի համար¹³:

Այսպիսով, երրորդ ուղղահավատ խալիֆի ընտրության մեխանիզմը՝ շուրան, ամենայն հավանականությամբ կազմված էր ոչ թե պարզապես համայնքի հեղինակավոր և ամենահարուստ անդամներից, որոնք և հանդիսանում էին հիմնական թեկնածուները, այլ Ումարի մահվան պահին կենդանի մնացած 7 «ղրախտով երջանկացածներն» էին: Այս հանգամանքը թույլ է տալիս պնդել, որ Ումարի կողմից ընտրված իշխանության փոխանցման մեխանիզմը ոչ թե համայնքային է, այլ ունի աստվածային ճշմարտության աղբյուր, քանի որ կապում է որոշման կայացումը մարդկանց հետ, որոնք, ըստ էության, մեղսավոր լինել չեն կարող:

Նշվածի հետ մեկտեղ պետք է հաշվի առնել, որ այն հանգամանքը, որ եռօրյա բանակցություններից հետո ի վերջո երրորդ խալիֆ ընտրված Ուսմանը Կուրայշ ցեղի Ումայյա տոհմի ներկայացուցիչ էր, որն ինչպես հայտնի է, նախախլամական Մեքքայի ամենահարուստ և ազդեցիկ տոհմն էր: Այս փաստը հուշում է, որ Ումարի մահից հետո արդեն իսկ կայացած և հսկայական տարածք ունեցող խալիֆայությունում իշխանությունը, փաստորեն, վերադառնում է նախախլամական մեքքայի վերնախավին, ինչն իր վերջնական ամրագրումն է ստանում Օմայյանների հարստության հաստատմամբ 660 թվականին:

Մեքքայի նախախլամական շրջանի առաջնորդներից և անսարների որոշ շրջանակներից ձևավորված խալիֆայության տնտեսական-քաղաքական վերնախավի և Մուհամմադի ամենամտերիմ ազգական զինակիցների միջև պայքարն իր արտահայտումն է ունենում նաև վերջին՝ չորրորդ ուղղահավատ խալիֆի, Ալի իբն Աբու Տալիբի

¹³ Patricia Crone, Shura as an elective institution, Quaderni di Studi Arabi, vol. 19, p. 5-7.

իշխանության իրավունքի և դրա շուրջ ծավալվող իրադարձությունների համատեքստում:

Ուսմանի սպանության պատմությունը համայնքում տնտեսական և քաղաքական բևեռացման վառ արտահայտում է, այդ բևեռացման մասին են վկայում նաև այն բարդությունները, որոնք առաջացան չորրորդ խալիֆի ընտրության ժամանակ: Ուսմանի սպանությանը հաջորդող օրերին քննարկման առարկա էին դարձել ինչպես խալիֆի թեկնածուները, այնպես էլ նրանց ընտրության սկզբունքը: Այս առումով հատկանշական է, որ առաջարկվող թեկնածուներից երեքը՝ Ալին, Տալիհան և Ալ-Ջուբայրը, Ումարի շուրայի մասնակիցներն էին, իսկ առաջարկվող հիմնական սկզբունքը՝ նոր շուրա հրավիրելը: Սկզբունքի քննարկման վերաբերյալ տարաձայնությունները բազմաթիվ էին, համայնքի անդամների մի մասն առաջարկում էր, որ որոշումը կայացնեն Ումարի շուրայի կենդանի մնացած չորս անդամները, սակայն Մաադ իբն Աբի Ուակկասը ոչ միայն հրաժարվել էր իր թեկնածությունից, այլև կտրականապես դեմ էր որպես ընտրող հանդես գալու առաջարկին¹⁴: Նոր շուրա ձևավորելու առաջարկությունները ևս արդյունք չտվեցին, քանի որ հստակ չէր սկզբունքը, որի հիման վրա պետք է ընտրվեին դրա մասնակիցները: Արդյուքնում, քաղաքական բանակցությունները, ինչպես նաև անսարների և եգիպտոսից ժամանած ու Ուսմանի սպանությունը կազմակերպած ապստամբների ճնշումները հանգեցրին Տալիհայի և ազ-Ջուբայրի, որպես Ալի իբն Աբու Տալիբի միակ մրցակիցներ իրենց հավակնություններից հրաժարվելուն և վերջինիս, որպես չորրորդ խալիֆ հավատարմության երդում տալուն: Սրա հետ մեկտեղ, պետք է նշել, որ երդմնակալության արարողությունը իրենց հավատարմությունը հավաստիացրեցին ոչ բոլորը: Մեքքացիների այն հատվածը, որը պատկանում էր հին էլիտային և ուներ մեծ քաղաքական և տնտեսական ազդեցություն, ինչպես նաև անսարների

¹⁴ Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Большаков О. Г. История Халифата. Т. I I I, Между двумя гражданскими войнами. М., 1998, էջ 14-17:

այն կազմը, որն Ուսմանի օրոք ակտիվորեն ներգրավված էին կառավարման գործընթացին չշտապեցին խալիֆ ճանաչել Ալիին: Տարբեր աղբյուրներ համադրված նշում են հավատարմության երդումից հրաժարված 16 հոգու անուն¹⁵:

Ալի իբն Աբու Տալիբի իշխանության իրավունքի հիմնավորումը գաղափարական և տոհմացեղային հարաբերությունների տեսանկյունից չափազանց նշանակալի էր: Ալին Մուհամմադի զարմիկն էր, նրա դստեր ամուսինը, իսլամ ընդունած առաջին մարդն էր, կամ առաջիններից մեկը, բազմաթիվ դրվագներում իր հավատարմությունն էր ապացուցել իսլամին և Մարգարեին: Սակայն ինչպես Ուսմանի ընտրության ժամանակ, այնպես էլ չորրորդ խալիֆ ընտրվելու ողջ ընթացքում ակնհայտ էր դառնում խալիֆայության տնտեսական-քաղաքական վերնախավի ընդդիմությունը: Ու թեև Ալիի հիմնական պայքարն իշխանության համար ծավալվում է խալիֆ հռչակվելուց հետո Մուավիա իբն Աբու Մուֆիանի հետ, ակնհայտ է, որ այդ պայքարը մեկնարկել էր ավելի վաղ և դրսևորվում էր դեռևս առաջին ուղղահավատ խալիֆի ընտրությունից սկսած, քանի որ նախորդ երեք խալիֆների ընտրության ժամանակ Ալին դիտարկվում էր հավանական թեկնածուների շարքում:

Ամփոփելով հոդվածը կարելի է անել մի շարք ուշագրավ եզրակացություններ:

Չորս ուղղահավատ խալիֆների ընտրության ժամանակ կիրառված մեխանիզմները սկզբունքորեն տարբերվելով իրարից՝ համայնքային կոնսենսուս, ժառանգորդի անմիջական նշանակում, շուրա և քաղաքական ճնշումների արդյունքում թեկնածուների հրաժարում հօգուտ Ալիի, թույլ են տալիս այլ դիտանկյունից ընկալել խալիֆայության վաղ շրջանի քաղաքական իրադրաձությունների զարգացման ընթացքը: Այս մեխանիզմների կիրառումը բնորոշում է չորս խալիֆներ-

¹⁵ Նույն տեղում:

րից յուրաքանչյուրի իշխանության գալու պատմական համատեքստը. Աբու Բաքրի պարագայում՝ համայնքում ներքին պառակտում թույլ չտալու և հրատապ որոշում կայացնելու անհրաժեշտությունը, Ումայրի դեպքում՝ զարգացող խալիֆայության ղեկին կոշտ և վճռական ղեկավարի անհրաժեշտությունը, Ուսմանի դեպքում ձևավորված վերնախավի համատեղ որոշումը, որը, հավանաբար ի դեմս շուրայի կազմում ընդգրկված «դրախտով երջանկացածների» ունենալով սակարալ բաղադրիչ այդպիսի հավելյալ լեգիտիմություն էր ստանում, և, վերջապես Ալիի դեպքում վերնախավից դժգոհ խմբերի կողմից հեղաշրջման արդյունքում պարտադրված ընտրություն, որն ի վերջո հանգեցրեց իսլամի պատմության մեջ ամենախոշոր պառակտմանը:

Այս ընթացքի վերլուծությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ նկարագրվող ժամանակահատվածում իշխանության իրավունքի հիմնավորումը մեծապես հիմնված էր երկու առանցքային գործոնի վրա՝ կրոնական և տոհմացեղային, ընդ որում, երկրորդ գործոնն աստիճանաբար հագնելով տնտեսական և քաղաքական ազդեցության փոփոխականներով ի վերջո գերակայում է առաջինի հանդեպ և հանգեցնում Օմայյան խալիֆայության հաստատմանը:

ON THE ISSUE OF JUSTIFICATION OF THE RIGHT TO POWER OF FOUR RIGHTEOUS CALIPHS

Mikayel Hovhannisyana¹⁶

The article introduces the problem of justification of the right to power of four righteous caliphs, as well as the analysis of the mechanisms of election and major factors that have influenced the election process. The issues that have appeared after the death of Prophet Muhammad related to the election of the new leader, the authority and obligations of the latter and major principles of governance. In this regard it is worth mentioning that in case of each caliph the

¹⁶ Mikayel Hovhannisyana is the Vice-rector for Development and Innovations at YSU. E-mail: mhovhannisyana@ysu.am, ORCID 0009-0004-4746-6518.

election mechanism was unique and had principal differences in each case and were influenced strongly by political and economic context of the given time period. The facts introduced in the article allow to conclude that there were two major factors that have influenced the election process: tribal and clan affiliations on one hand and religious-ideological on another. Moreover correlation between these two change in favor of the tribal and clan affiliations, which is strongly influenced by the growth of political and economic power among certain circles of the Quraish tribe.

Keywords: *justification of the right to power, righteous caliphs, «the Companions Promised Paradise», Abu Bakr, Umar, Usman, Ali.*

К ПРОБЛЕМЕ ОБОСНОВАНИЯ ПРАВА НА ВЛАСТЬ ЧЕТЫРЕХ ПРАВЕДНЫХ ХАЛИФОВ

Микаэл Ованнесян¹⁷

В статье рассматривается проблема обоснования права на власть четырех праведных халифов, а также анализируются механизмы избрания и основные факторы, влияющие на процесс выборов. Рассматриваются проблемы, возникшие после смерти Пророка Мухаммада, связанные с выбором нового лидера, его властью и обязанностями, а также основные принципы управления. Следует отметить, что для каждого халифа механизм избрания был уникален и имел существенные различия в каждом конкретном случае, сильно зависящие от политического и экономического контекста данного периода времени. Факты, представленные в статье, позволяют сделать вывод, что существовали два основных фактора, влияющих на процесс выборов: общинноплеменные связи с одной стороны и религиозно-идеологические с другой. Более того, корреляция между этими двумя факторами меняется в пользу племенных и клановых связей, что обусловлено увеличением политической и экономической власти определенных кругов племени Курейш.

Ключевые слова: *обоснование права на власть, праведные халифы, "Обрадованные раем", Абу Бакр, Умар, Усман, Али.*

¹⁷ Микаэл Ованнесян - Проректор ЕГУ по развитию и инновациям, к.фил.н. Эл. почта: mhovhannisyanyan@ysu.am, ORCID 0009-0004-4746-6518.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Հ. Քոչարյան, Գերագույն իշխանության մոդելների ձևավորումը իսլամում Մուհամմադի մահից հետո, Արևելագիտության հարցեր, հ. XI, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2016:
2. Большаков О. Г. История Халифата. Т.І. Ислам в Аравии.
3. Большаков О. Г. История Халифата. Т.ІІ Эпоха великих завоеваний. М., 2002.
4. Большаков О. Г. История Халифата. Т.ІІІ, Между двумя гражданскими войнами. М., 1998.
5. Patricia Crone, Shura as an elective institution, Quaderni di Studi Arabi, vol. 19.
6. Tayeb El-Hibri, Parable and Politics in Early Islamic History. the rashidun caliphs, Columbia University Press, 2010.
7. К. Y. Blankinship, The History of al-Tabari, State University of New York Press, vol. XI.